

ידע עם

במה לפולקלור יהודי

כרך מ"ח מספר 85 - 86

כיסא אליהו, רומא, 1860. המוזיאון היהודי של רומא
תצלום: ארלדו דה לוקה (Araldo de Luca), רומא

החברה העברית לידע עם
ירושלים, תשפ"ב - 2022

מאוסף פרטי לארכיון כהלכתו על הארכיון והמוזיאון לתיאטרון ע"ש ישראל גור ועל אוסף בנימין זוסקין

לאה גילולה*

מאחורי תריסים מוגפים, בבניין אבן ירושלמי שבקצה רחוב מסילת ישרים, לא הרחק משוק מחנה יהודה, הסתתר לו אוצר שהלך וטפח מיום ליום. הדירה בבעלותה של עיריית ירושלים, תכולתה – מה שאסף שנים רבות בשקדנות, בסקרנות ובנאמנות, ישראל גור. הודות למרצו ולעקשנותו הפך האוסף לארכיון לתיאטרון הראשון בישראל.

ישראל גור (1925-1982) אהב תיאטרון מנעוריו, היה משוגע לדבר, כפי שנוהגים לומר, וגם אסף כפיית. הוא הקדיש לאהבתו את מיטב חייו: ראה הצגות, לעתים צפה בהצגה לא פעם אחת אלא פעמים רבות, אסף תוכניות, צילומי הצגות ושחקנים, ביקורות, רשימות, מאמרים, כל מה ששייך לתיאטרון, ובקיצור כל מה שיכול היה לשים עליו את ידו.

ישראל גור, צילום: רוני נעמן.
באדיבות ארכיון גור

בן עשר עלה גור מליטא לארץ ישראל, היה חניך הנוער העובד, נמנה עם מייסדיו של קיבוץ משגב עם, התגייס לפלמ"ח והוא אך בן שבע-עשרה. הוא עלה לירושלים לאוניברסיטה העברית בשנת 1950 ללמוד ספרות עברית ומצא עיר בלי תיאטרון. מפעלו הראשון בעיר היה הקמת "חוג הבימה" – פגישות של חובבי תיאטרון בירושלים לשיחות ולדיונים על הצגות ועל תיאטרון, פגישות שעוררו התלהבות ומשכו קהל רב. מ"חוג הבימה" נולד הרעיון למלא את החסר, לייסד כתב עת שיעסוק במה שקרוב ללבם של אוהבי תיאטרון. גור הקים לתחיה בשנת 1959 את כתב העת במה (שנוסד בשנת 1933, אך פסק להופיע בשנת 1948), והיה עד יום מותו העורך, המביא לבית הדפוס, המוציא לאור, המפיץ וגם המשכנע סופרים, חוקרים ואנשי תיאטרון לתרום

* ד"ר לאה גילולה, היא היסטוריונית, עורכת ועורכת לשון, ומנהלת הארכיון והמוזיאון לתיאטרון ע"ש ישראל גור השוכן באוניברסיטה העברית בירושלים. תחום התמחותה העיקרי הוא חקר תולדות התיאטרון דובר העברית בארץ ישראל ובישראל, ותיעוד בעל פה של אמני במה.

לכתב העת.¹ בימים ההם כל מה שהיה נחוץ להופעתו הסדירה של כתב העת סודר בטלפון, במכתבים או בפגישות אישיות. גור התרוצץ, נפגש, דיבר, הפציר, נדנד וכתב מכתבים, הרבה מכתבים, ולא חשש להתלונן על כל דבר, אפילו על פעוט שבפעוטים, שפגע בעבודתו או היה מכשול למפעליו. בארכיון גור שמורים מכתבי תלונות לדואר ישראל על שירות ועל עיכוב, לחברת בזק על בעיות בקו הטלפון, לבנק – על עמלות, ומכתבים רבים אחרים למוסדות ולאישים, מכתבי בקשה לתרומות כסף למפעליו – כתב העת במה ולימים הארכיון. במה הייתה גם במתו שלו לביקורות, לרשימות ולמאמרים על תיאטרון, שכתב בשמו ובשמות עט שונים.²

המסמכים ששימשו בסיס למאמריו לכתב העת במה וכל הקשור לתיאטרון שאסף באדיקות נערמו והתרבו לכדי אוסף פרטי שהלך וגדל. לבסוף התעורר צורך דחוף לטפל בכל מה שאסף ולשמרו. כך נולד מפעל גדול נוסף של ישראל גור – ייסוד הארכיון והמוזיאון לתיאטרון בירושלים. גם בעניינו של הארכיון הוא התרוצץ, נפגש, דיבר, הפציר, נדנד וכתב מכתבים, הרבה מכתבים, כדי לשכנע אנשי ממסד, לבקש תמיכות וכל הדרוש להגשמת הרעיון החדש. דבר לא ריפה את ידיו או את רוחו. במרצו הרב, בנחישותו, ובחן מיוחד השמור לג'נג'ים, הוא הצליח. דלתותיו של הארכיון הראשון לתיאטרון בישראל נפתחו בירושלים ב-22 במאי 1973. עיריית ירושלים תמכה בהקמתו והעמידה לרשותו את הדירה ברחוב מסילת ישרים.³

עוד לפני פתיחת שעריו של הארכיון ראה גור חשיבות רבה בתיעוד פועלם של אמני תיאטרון וחוקריו ויצא לשכנעם לתרום לארכיון העתיד להיוסד את האוסף הפרטי ואת כל השמור אצלם והקשור לעשייתם האמנותית. והנה עוד התרוצצות ועוד מכתבים, ועוד הצלחה. מיד בראשיתו קלט הארכיון לתיאטרון אוספים חשובים של אמני תיאטרון וחוקריו. גור ידע יידיש וראה חשיבות רבה מאוד גם בתיעוד תיאטרון

1. דרור אורון, ישראל גור ויהודה האזרחי ערכו את שלושת הגיליונות הראשונים. לאחר מותה של דרור אורון המשיך יהודה האזרחי לערוך לצדו של ישראל גור עוד שני גיליונות. החל מהגיליון השישי (1960) ועד יום מותו, בשנת 1982, נשא ישראל גור על כתפיו את מלאכת העריכה של במה לבדו.

2. גור כינס את רשימותיו ומאמריו בספרים, בהם פנקס תיאטרוני, 1961; דמויות בתיאטרון העברי, 1965.

3. אגודת הארכיון והמוזיאון לתיאטרון בירושלים, אגודה עותומנית, הייתה חלק מתהליך הקמת המוסד, היא אורגנה ואושרה כחוק בשנת 1970 לפני ייסודו הרשמי של הארכיון. יושב ראש האגודה היה לא אחר מאשר משה קול (1970-1981). ישראל גור היה חבר הנהלה והמנהל הכללי. יושבי הראש הבאים: מרדכי איש-שלום (1981-1990), אליעזר שמואלי (1990-2017), מיכה טל (החל משנת 2018). על ההכנות להקמת ארכיון ומוזיאון לתיאטרון ועל הקמתו ראו "צעדים ראשונים לכינון מכון ומוזיאון לתיאטרון בירושלים", במה 45 (1970), עמ' 84-85; ישראל בקר, "בית-לימוד-ועיון", במה 57-58 (1973), עמ' 14; ישראל גור, "מוזיאון, ארכיון ומכון לתיאטרון בירושלים", במה 42 (1969), עמ' 3-4; ישראל גור, "לשר משה קול בן-הששים", במה 50 (1971), עמ' 185-186; ישראל גור, "ארכיון ומוזיאון לתיאטרון בירושלים – בפעולה", במה 55 (1972), עמ' 10-14; דב סדן, "לכבודו של מוסד", במה 57-58 (1973), עמ' 8-14; משה קול, "הארכיון-והמוזיאון לתיאטרון – פתוח!", במה 57-58 (1973), עמ' 3.

ידי. מבטו הרחיק לכת אל מעבר לים. האוקיינוס לא הרתיע אותו. הוא הצליח להוסיף אל האוצרות שאסף גם את עיזבונו רחב ההיקף של זלמן זילברצווייג, חוקר תיאטרון היידיש ומחבר הלקסיקון הנודע של תיאטרון יידיש ואנשיו.⁴ אין זה האוסף היחיד שהצליח גור להביא מעבר לים. חלק מפירות עקשנותו הבשילו רק לאחר מותו. אחד מהם הוא האוסף הגדול והחשוב של מייסד תיאטרון הבימה, נחום צמח. כבר בראשית שנות השישים ניהל גור חליפת מכתבים עם בנימין צמח, אחיו הצעיר של נחום צמח, שהיה גם הוא שחקן, במאי ורקדן, ושיחק בהצגת הדיבוק המקורית בבימויו של ייבגני וכטנגוב. ההתכתבות בין השניים שמורה בארכיון. גור לא זכה לחזות בפירות השתדלותו, האוסף הופקד בארכיון לאחר מותו.

הפעילות הקדחתנית וההתרוצצויות הרבות של גור נקטעו באיבן. הוא נמצא מוטל על סף דירת מגוריו בירושלים, ללא רוח חיים.

אלה שהכירו בחשיבות מפעליו של גור – כתב העת במה והארכיון והמוזיאון לתיאטרון – דאגו למציאת פתרונות להמשך פעילותם. היו הצעות מהצעות שונות. לבסוף עבר הארכיון והמוזיאון לתיאטרון למשכנו הנוכחי באוניברסיטה העברית בירושלים, בהר הצופים, בפקולטה למדעי הרוח, שומר על מעמדו – גוף עצמאי, עמותה ללא מטרות רווח – ונקרא על שם מייסדו.⁵ חברי הסגל של האוניברסיטה חברים בוועד המנהל של העמותה, והארכיון משתף שיתוף פעולה פורה עם חוקרי האוניברסיטה ותלמידיה.

הארכיון והמוזיאון לתיאטרון ע"ש ישראל גור ממשיך את דרך מייסדו. הוא מתעד, אוסף, מציל ומשמר מסמכים, תעודות, תצלומים, כרזות, סקיצות של תלבושות ותפאורה, דגמי תפאורה, תלבושות, אביזרי במה, תווים, עיתונות, מחזות וספרים

הארכיון והמוזיאון לתיאטרון ע"ש ישראל גור

4. האוסף של זלמן זילברצווייג כולל גם את גיליונות הדפוס של הגיליון השביעי של הלקסיקון שמחברו לא הספיק להוציא לאור.

5. כתב העת במה הוסיף לצאת לאור בחסות הארכיון והמוזיאון לתיאטרון עד לשנת 2005. עורכיו היו: דבורה גילולה ורות בלומרט (1984-1994), דבורה גילולה ועמוס יובל (1995-2005). כתב העת במות ומסך נוצר כממשיכו של כתב העת במה והחל לצאת לאור בשנת 2009. הוא שב אל חיק הארכיון והמוזיאון לתיאטרון ע"ש ישראל גור לאחר הופעת שישה גיליונות. עורכיו היו דבורה גילולה ועמוס יובל (גיליונות 1-5), דבורה גילולה וליאורה הרציג (גיליונות 6-8), דבורה גילולה (גיליונות 9-11).

וכל הקשור לתולדות התיאטרון העברי והיידי בארץ ישראל, בישראל ובתפוצות, וכן בתיעוד של תולדות התיאטרון הישראלי (לא רק דובר העברית) מימי הקמת מדינת ישראל ועד ימינו. בארכיון יש מידע גם על התיאטרון בעולם. אפשר למצוא בארכיון תיק אישי לכל אמן, תיעוד של כל הצגה שהוצגה בארץ ישראל ובישראל עד ימינו, בתיאטרונים המרכזיים ובתיאטרוני השוליים, אוסף כרזות גדול של הצגות מימי ראשית התיאטרון העברי ועד ימינו, וכרזות של תיאטרון יידי. הספרייה נשענה בראשיתה על ספרייתו הפרטית של גור ובחלוף השנים התרחבה. היום היא ספרייה עשירה המכילה מחזות מקוריים ומתורגמים, ספרים על תיאטרון ותולדותיו, כתבי עת ואלבומים, בשפות עברית, יידיש, אנגלית, רוסית, גרמנית, איטלקית, ערבית. בארכיון גם ספרייה עשירה של קלטות וידאו ואודיו המתעדות אמני תיאטרון בראיונות אישיים והצגות בישראל ובעולם.⁶ אולם קריאה מרווח עומד לרשות הקהל ולצדו תאים לצפייה בקלטות או להאזנה. הארכיון משרת חוקרים, אמני תיאטרון, תלמידים למשחק, סטודנטים, תלמידי תיכון, שוחרי תיאטרון ואמנות, ודלתותיו פתוחות לכול.

לצד תיעוד שוטף ארכיון גור רואה חשיבות רבה בקליטת אוספים או עיזבונות של אנשי תיאטרון ואמניו לתיעוד פועלם ושימורו, ומוסיף כל העת לקלוט אוספים. כל אוסף וייחודו. בארכיון שמורים אוספים רבים וחשובים שתמזו אמני תיאטרון ומשפחותיהם וכן חוקרים. נוסף על האוספים שהוזכרו לעיל ראוי לציין, בין השאר, גם את אוסף שלמה מיכאלס, מגדולי הבמאים והשחקנים של התיאטרון היידי בברית המועצות; זיגמונט טורקוב, מחשובי הבמה היידית ומייסד תיאטרון זוטא בישראל; מאיר מרגלית, גדול שחקני תיאטרון אהל; יוסף מילוא, מייסד התיאטרון הקאמרי והתיאטרון העירוני חיפה ומחשובי הבמאים בישראל.

חלק בלתי נפרד משמו של הארכיון ומפעילותו הוא המוזיאון. תערוכת קבע, הנשענת על האוספים השמורים בארכיון, מציגה את תולדות התיאטרון העברי והיידי. תערוכות מתחלפות חושפות את אוצרותיו של הארכיון ואת האוספים החדשים.

לאחרונה הפקידה אלה זוסקין-פרלמן בידי ארכיון גור את האוסף המתעד את פועלו האמנותי של אביה, בנימין זוסקין (1899-1952), שחקן, במאי ומנהל התיאטרון הממלכתי היהודי במוסקבה (גוס"ט - ראשי התיבות של שם התיאטרון ברוסית) ושל אמה, אֶדָה בֶּרְקובסקיה (1903-1959), שחקנית ורקדנית בתיאטרון גוס"ט. אוסף זוסקין מצטרף לאוסף של שלמה מיכאלס (1890-1948), שני אוספים המתעדים יחד לא רק את פועלם האמנותי של בעלי האוסף אלא גם את פועלו של התיאטרון

6. הארכיון החל לאחרונה בקטלוג ממוחשב של כל אוצרותיו, והוא עתיד להמיר את כל קלטות הווידאו והאודיו לפורמט דיגיטלי.

הידי גוס"ט, מהתיאטרונים החשובים שפעלו
בברית המועצות ומהאהודים והמפורסמים
ביותר בעולם.

תיאטרון גוס"ט נוסד בשנת 1919 בשם
"תיאטרון קאמרי" בעיר פטרוגרד, בעידוד
שלטונות ברית המועצות ובתמיכתם
הכלכלית, כחלק מהמדיניות של טיפוח תרבות
המיעוטים, ועבר כעבור שנה למוסקבה. לבמאי
התיאטרון ולמנהלו האמנותי מראשיתו מונה
הבמאי בעל השם אלכסנדר (אלכסיי) גרנובסקי
(1890-1937), תלמידו של מקס ריינהרדט.
גרנובסקי לא ידע יידיש ונעזר בעבודתו
בשחקן הראשי של התיאטרון, שלמה מיכאלס.
גרנובסקי שיתף פעולה עם מחזאים, מעצבי
תפאורה ומוסיקאים יהודים. ההצגות בבימויו
שיקפו את נטייתו אל החדש ואל החידוש ואת
בקיאותו בכל זרמי האמנות החדשים שפרחו
באותן השנים בתיאטרון המודרני. הודות לו
היה גוס"ט לתיאטרון אוונגרד.

אדה ברוקובסקיה בדמות אביגיל,
שולמית מאת שמואל הלקין, תיאטרון
גוס"ט, 1937. באדיבות ארכיון גור.

בנימין זוסקין חשב להיות מהנדס מכרות, אבל משהבין כי אהבתו לתיאטרון גוברת
על אהבתו למכרות, הפסיק את לימודי ההנדסה ובשנת 1921 החל ללמוד בבית הספר
למשחק שליד תיאטרון גוס"ט. הוא הצטיין בלימודיו בבית הספר, כעבור שלושה
חודשים בלבד לוהק להצגות התיאטרון עצמו ובמהרה קנה את שמו בגילומה של
הדמות הראשית בהצגה המכשפה, על פי מחזהו של אברהם גולדפדן (1922).
זוסקין השחקן ניהן ברגישות, בחן וביכולת תנועה גמישה ורבגונית, הבליט במשחקו
את ההומור הגלום בדמויות שגילים, ידע לשלב בין הדרמטי לקומי, בין עצב לשמחה,
הצליח לגעת בלב הדמויות ולהביע את אנושיותן. כך תיאר את יחסו אל המילה ואל
התנועה המלווה מילים: "אני אוהב מאוד תפקידים קטנים. אוהב לשתוק על הבמה,
שונא מילים ריקות ממשמעות, מסלק כל מה שאפשר להסתדר בלעדיו, לעתים
מבקש להוציא איזה מונולוג ולהחליפו במילה אחת בלבד או בג'סטה. אני חושב
שצריך להיות משקל לשתיקה על הבמה".⁷ ועל הג'סטות הוסיף עוד:

7. בנימין זוסקין, "קורות חיים", כתב יד מודפס במכונת כתיבה, רוסית, 1946, תרגום: אלה זוסקין-פרלמן, בתוך: אלה
זוסקין-פרלמן, מסעות בנימין זוסקין (ירושלים: הוצאת כרמל, 2006), עמ' 394.

האם מספקות אותי תנועות שאני עושה בהיסח הדעת, או אינטונציות שנוצרות אצלי כאילו מעצמן תוך כדי עבודתי על התפקיד? לא. עלי להמשיך ולפתח אותן. זה ממש הכרחי. בין כל האפשרויות יש לבחור באחת ויחידה, וזה הדבר הקשה ביותר. אני רואה חשיבות רבה בשפת הגוף וחושב ששחקן חייב לאמן את גופו כך שלאחר הפנמת הדמות שהוא מגלם לא יאלץ להתלבט איך לבצע תנועה זאת או אחרת. [...] אינני שואף לג'סטה שהיא מעין פעלול חיצוני. הג'סטה במשחק היא כמו המשמעות של המילים שבין השורות.⁸

ליהוקו של זוסקין לצד השחקן המרכזי של תיאטרון גוס"ט, שלמה מיכאלס, המבוגר ממנו כבעשור, התגלה כשילוב מוצלח ומצלחת. הם הפיקו זה מזה את המיטב, ויחד מילאו את הבמה במשחק עשיר, מגוון ורב ממדים, לזהקו זה בצד זה פעם אחר פעם והפכו לצמד: זוסקין-מיכאלס. הצגות רבות ששיחקו בהן השניים זכו להצלחה ואף זיכו אותם בפרסים על משחקם ובתוארי כבוד. בין ההצגות שהופיעו בהן יחד היו: המכשפה על פי אברהם גולדפדן (1922), 200,000 על פי שלום עליכם (1923), בלילה בשוק הישן מאת י"ל פרץ (1925), מסעות בנימין השלישי מאת מנדלי מוכר ספרים (1927), המלך ליר מאת שקספיר (1935). על שיתוף הפעולה עם מיכאלס אמר זוסקין: "עבדתי

בנימין זוסקין בדמות המכשפה, המכשפה על פי אברהם גולדפדן, תיאטרון גוס"ט, 1922. באדיבות ארכיון גור

בתיאטרון שבע-עשרה שנים במחיצת שחקן מבריק, שלמה מיכאלס, והבנתי את האמת לאשורה: תמיד יש לשחק מול פרטנר טוב כי שחקנים מדביקים האחד את רעהו ומתרחשת ביניהם העשרה הדדית. צריך לדעת להקשיב לפרטנר, להתבונן בו באופן המאפשר שותפות בלתי פוסקת. שותפות בין שחקנים על הבמה [...] מזכירה משחק בכדור: האחד זורק והאחר תופס".⁹ ופעם אחרת תיאר את החשיבות בשותף טוב וכישרוני למשחק על הבמה:

ככל שהפרטנר שלי מתוחכם יותר, מעמיק יותר, מבריק יותר, מעניין יותר, כך הוא מעשיר יותר את הדמות שאני מגלם. לשחק לצד שחקן נטול כישרון

8. שם, עמ' 404.

9. בנימין זוסקין, "מה למדתי מהקולנוע", 1938, שם, עמ' 420.

זה עינוי של ממש. במקרה הזה אני חש שאלמלא הוא, עבודתי הייתה מלאה בהרבה יותר עומק ומשמעות. כאשר מולך שחקן שעוטה את גיבורו באטמוספירה נכונה, שגיבורו בשר ודם, שהוא עושה אותו עסיסי, אתה פשוט נאלץ להחזיר לו באותו המטבע. אם איננו כזה, אם מבטו ריק מכל הבעה, קשה לך להתחבר אליו. מכאן נובע הרצון שלי לשחק תמיד לצד שחקן כמו שלמה מיכאלס, שחקן ענק שיש לי מה ללמוד ממנו.¹⁰

בנימין זוסקין בדמות הלץ, המלך ליר
מאת שקספיר, תיאטרון גוס"ט, 1935.
באדיבות ארכיון גור.

מימין לשמאל: שלמה מיכאלס בדמות
הבדחן הראשון (ציין) ובנימין זוסקין
בדמות הבדחן השני, בלילה בשוק הישן
על פי י"ל פרץ, תיאטרון גוס"ט, 1925
(העתק). באדיבות ארכיון גור.

על אף הצלחתו בתיאטרון, זוסקין לא הסתפק במשחק על הבמה בלבד והחל בו בזמן לנסות את כוחו גם במשחק בסרטי קולנוע. על ההבדל בין דרך המשחק בתיאטרון ובקולנוע אמר: "בתיאטרון צריך להעצים, להדגיש תנועה זו או אחרת כדי שהצופה יבחין בה. עבודתו של שחקן קולנוע אינטימית יותר, כי מלאכת ההדגשה מוטלת על עדשת המצלמה. בתיאטרון עליך לעצב כל פן של הבעה, אך בקולנוע אין צורך בכך כי הדמות שאתה מגלם ממילא מועצמת פי כמה וכמה. ולכן משחקן קולנוע

10. זוסקין, "קורות חיים", עמ' 405.

נדרשים אמצעים אמנותיים אחרים. אני מכין תפקיד לקולנוע בדיוק כפי שאני מכין תפקיד לתיאטרון, אבל למשחק עצמו אופי אחר".¹¹

זוסקין ראה חשיבות בהכנת דור עתיד של שחקנים ובטיפוחו, ועל אף חששותיו מן האחריות הכרוכה בכך נטל על עצמו, משנת 1932, ללמד בבית הספר למשחק שלידי תיאטרון גוס"ט. על ההוראה אמר:

מטרתי היא להביא לכך שכל אחד מהתלמידים ידבר בשפה האופיינית רק לו. בעבודתי אני משלב את התיאוריה בתרגילים. בשנת הלימודים הראשונה השחקן צריך ללמוד את המרכיבים של העבודה על הדמויות שעליו לגלם. בשנת הלימודים השנייה, על התלמידים להכיר מחזאים שונים, בשלישית – קטעי מחזות, ברביעית – להתכונן להצגת סיום. [...] אני שואף לחנך את תלמידי ברוח אהבת התיאטרון, אהבת עבודת השחקן, ברוח שלא תהיה בה סלחנות עצמית. רק אדם משכיל, אדם שערכיו נעלים, יכול להיות שחקן טוב. עקרונות אתיים מגובשים, זה מה שאני מנסה לנטוע אצל תלמידי מהתחלת הלימודים עד תום ארבע שנות לימודיהם. [...] אני אוהב את ההוראה ובו-בזמן חושש ממנה, כי היא דורשת אחריות מקסימלית.¹²

בשנת 1928 יצא תיאטרון גוס"ט, ששמו הלך לפניו, למסע הופעות ברחבי אירופה. המסע היה להצלחה והביקורות היללו את התיאטרון, את הבמאי ואת שחקניו. גרנובסקי ניצל את ההזדמנות שהזדמנה לו – יציאה אל מחוץ לגבולות רוסיה – ונשאר באירופה. עם שובו של התיאטרון למוסקבה בלעדיו מונה שלמה מיכאלס למנהלו האמנותי. בראשית דרכו הציג התיאטרון יצירות יידיש של סופרים ומחזאים יידיים נודעים, בהם אברהם גולדפדן, שלום עליכם, י"ל פרץ, מנדלי מוכר ספרים, שלום אש ויחזקאל דוברושין, אך לאחר המסע לאירופה רוחות אחרות החלו לנשוב: השלטונות התערבו באופי הרפרטואר והבימוי, דרשו הדגשת מסרים אידיאולוגיים סובייטיים ואילצו את התיאטרון להציג מחזות יידיש של מחזאים סובייטיים המתאימים לרוח המהפכה. מיכאלס השכיל להסתגל לשינוי ולבחור רפרטואר שאפשר את המשך קיומו של התיאטרון. ההצלחות לא פסקו. שנת 1935 הוכרזה בברית המועצות כשנת שקספיר, וגוס"ט, בניהולו של מיכאלס, בחר להציג את המחזה המלך ליר: מיכאלס בדמות המלך ליר, זוסקין בדמות הלץ. ההצגה נחשבת לאחד משיאיו האמנותיים של התיאטרון ושל הצמד מיכאלס-זוסקין. העיתונות הסובייטית לא חשכה מן ההצגה ומשחקניה דברי שבח והלל.¹³

11. שם, עמ' 396-397.

12. שם, עמ' 396.

13. ההצגה המלך ליר בייתה עם את המניסות למלאת חמש-עשרה שנה לקיומו של התיאטרון, החל בפעילותו

עבודתי הייתה
יוטה את גיבורו
יסי, אתה פשוט
וכל הבעה, קשה
וחקן כמו שלמה

ליר, המלך ליר
גוס"ט, 1935.
גור.

בד והחל בו בזמן
משחק בתיאטרון
ר כדי שהצופה
ההדגשה מוטלת
קולנוע אין צורך
משחקן קולנוע

במלחמת העולם השנייה הקימו שלטונות ברית המועצות את "הוועד היהודי האנטי-פשיסטי", מיכאלס מונה ליושב הראש, וזוסקין לחבר בוועד. מטרת הוועד הייתה פנייה ליהודים במערב לתמיכה בברית המועצות במלחמתה, ולגיוס כספים. לאחר המלחמה לא היה עוד צורך בוועד והשלטונות רדפו את חבריו. בינואר 1948 נרצח מיכאלס, בהוראת סטלין, בתאונת דרכים מבוימת.¹⁴

בימים אפלים אלה מונה זוסקין למנהלו האמנותי של התיאטרון, והוא גם ביים את הצגותיו. לא היו אלה ימים קלים. השלטונות פסקו לתמוך בתיאטרון, הקהל הדיר רגליו ממנו. אף על פי כן הצליח זוסקין להפיח רוח תקווה בלהקה, עודד אותה ליצירה, ובשנה הקשה הזאת הציג גוס"ט בהנהלתו שתיים-עשרה הצגות, בהן הופיעה הלהקה 218 פעם.¹⁵ המתח נתן את אותותיו בזוסקין, עצביו התרופפו והוא סבל מנדודי שינה. כדי לשוב לכוחותיו התאשפז בבית חולים ולאשתו, שיצאה עם התיאטרון למסע הופעות ימים אחדים קודם לאשפוזו, כתב:

אדלה יקירתי, את יכולה לתאר לעצמך טוב מאוד מה הרגשתי, ועדיין מרגיש, לאחר שנסעת. [...] את הרי היחידה שראית את סבל ייסורי. יותר אין לי כוח לסבול, זה מעבר לכוחותי של בן אנוש. מחר, ב-20 בדצמבר, בשעה 8:00 בבוקר, יתחיל הריפוי שלי בבית החולים של וישנייבסקי. אהיה שם עשרה ימים בערך. [...] בבית החולים הכול כבר מוכן לקראת הטיפול בי. אני מאמין בכל נפשי כי איחלץ סוף סוף מהמצב שמענה אותי במשך החודשים הארוכים האלה. אני רוצה, אני חייב להיות בריא, בכל מחיר!!! אני חייב את זה לתיאטרון, למשפחה שלנו. [...] חיש מהר אחזור לעבודה במרץ ובכוחות מחודשים, ואיבק למען התיאטרון שלנו. אעשה הכול כדי להוביל את התיאטרון, אתן לתיאטרון את כל כוחותי, כפי שתמיד נתתי. אדלה יקירתי, אל תדאגי לי. אל תתרגשי. אני הולך להתאשפז בהיותי משוכנע שבזמן הקרוב ביותר אחזור להיות כפי שהייתי. אני אכתוב לך מבית החולים, אם אוכל, הרי אהיה שרוי בשינה, שינה עמוקה. [...] אני מאמין בכל לבי כי לא יעבור זמן רב ונשוב להיות מאושרים ויבוא הקץ לסבל שלנו. נשיקות לך אדלה אהובתי. שלך זוס.¹⁶

במוסקבה. הגלימה והפאה של המלך ליר, בגילומו של מיכאלס, נתרמו לארכיון גור. בימים אלה הן מוצגות באנו – מוזיאון העם היהודי (בית התפוצות).

14. על רצח מיכאלס ראו "רצח שלמה מיכאלס: תעודות", בתוך: מרדכי אלטשולר, עורך, התיאטרון היהודי בברית המועצות: מחקרים, עיונים, תעודות (ירושלים: המרכז לחקר ולתיעוד יהדות מזרח אירופה, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1996), עמ' 311-322.

15. אלטשולר, התיאטרון היהודי בברית המועצות, עמ' 50.

16. בנימין זוסקין אל אדה ברקובסקיה, 19.12.1948, רוסית, תרגום: אלה זוסקין-פרלמן, בתוך: זוסקין-פרלמן, מסעות בנימין זוסקין, עמ' 430-431.

אופטימיות שורה על המכתב ולאור הידוע בדיעבד, אפילו תמימות. יש תוכניות לעתיד, יש ציפייה לבאות. ידועה גם ידועה סופה של האמרה המתחילה במילים "האדם מתכנן". זוסקין הגיע לבית החולים, הרופאים הרדימו אותו כמתוכנן כדי לאוששו, ובעודו ישן הוא נלקח למאסר (23.12.1948). דלתותיו של תיאטרון גוס"ט ננעלו בהוראת השלטונות בשנת 1949, לאחר שלושים שנות פעילות.¹⁷ זוסקין לא ראה עוד אור יום ולא פגש את אשתו ואת בתו. חקירתו נמשכה שלוש וחצי שנים ובמהלכה שרף חוקר בכיר את מסמכיו של זוסקין, שנלקחו מדירתו. הוא הואשם בניצול חברותו בוועד היהודי האנטי-פשיסטי להעברת מידע למערב, בבגידה במולדת ובחתרנות. הוא הורשע והוצא להורג בירייה בלילה שזכה לכינוי "ליל המשוררים", ליל ה-12 באוגוסט 1952, אחד מקבוצה של שלושה-עשר איש ובהם סופרים, משוררים, אמנים. בשנת 1955 זוכה זוסקין מכל אשמה.

אלה זוסקין-פרלמן ראתה את אביה בפעם האחרונה ביום 20 בדצמבר 1948, שלושה ימים לפני מעצרו. היא הייתה בת 12. את חייה הבוגרים הקדישה להנצחת זכר אביה: חקרה, אספה מסמכים בארכיונים ברוסיה, כתבה ספר על תולדות חייו, פרסמה מאמרים, הרצתה, סייעה בהקמת תערוכות ובארגון ערבי עיון, והקימה אתר.¹⁸

לארכיון גור תרמה זוסקין-פרלמן את מה שהצליחה לאסוף במשך השנים. האוסף כולל מסמכים מקוריים ומסמכים מצולמים, חלקם נאמנים למקור.¹⁹ בין המסמכים המקוריים יש תוכניות של הצגות תיאטרון גוס"ט, חוברות המציגות את רפרטואר התיאטרון, הזמנות להצגות ולערבים חגיגיים לכבוד מיכאלס וזוסקין, כרזות, סקיצות מקוריות ואיורים של זוסקין בתפקידיו השונים פרי ידם של אמנים ידועי שם, צילומי בחיים, בתיאטרון ובקולנוע, מכתבים, כתבות על גוס"ט ועל זוסקין בעיתונות בברית המועצות ובאירופה.²⁰ מסמכים מקוריים שזוסקין-פרלמן זכתה לראות כמו עיניה, אך לא הורשתה לקבל לידיה, היא צילמה, בהם תעודות של זוסקין מבית הספר,

17. עוד על תיאטרון גוס"ט ראו אלטשולר, התיאטרון היהודי בברית המועצות; זוסקין-פרלמן, מסעות בנימין זוסקין; אולגה לויטן, "ייצוגים אסתטיים של לאום: תאטרון הבימה לעומת תאטרון גוס"ט", בתוך שלי זר-ציון, דורית ירושלמי, גד קינר-קיסנגר, עורכים, הבימה: עיונים חדשים בתיאטרון לאומי (תל אביב: רסלינג, 2017), עמ' 211-238; "המורשת הנעלמה של תיאטרון הגוסט", מוזיאון און-ליין של התיאטרון היהודי, <https://www.jewish-theatre.com/he/130>; Jeffrey Veidlinger, *The Moscow State Yiddish Theater: Jewish Culture on the Soviet Stage* (Bloomington: Indiana University Press, 2000).

18. ספרה של אלה זוסקין-פרלמן, *מסעות בנימין זוסקין*, יצא לאור גם ברוסית (2002), באנגלית (2015) ובאיטלקית (2019). האתר של אלה זוסקין-פרלמן ראו www.alazuskinperelman.com.

19. המסמכים באוסף הם במספר שפות: רוסית, אוקראינית, יידיש, עברית, גרמנית, צרפתית, איטלקית, שוודית, הולנדית, פלמית, אנגלית.

20. אוסף צילומים מקוריים של בנימין זוסקין, תרומתה של בתו, שמור גם באנו - מוזיאון העם היהודי (בית התפוצות). לארכיון גור תרמה אלה זוסקין-פרלמן העתקים של הצילומים הללו לצד צילומים מקוריים אחרים.

קורות חיים שהגיש לבית הספר למשחק שלימד בו, כרטיס העובד, תגובות תלמידיו, מחזות, מאמרים פרי עטו והרצאות שנשא על הצגות או על אישים. אחד המסמכים המרתקים הוא עותק נאמן למקור של פרוטוקול המשפט של זוסקין וחקירתו. האוסף כולל גם תיעוד של אדה ברקובסקיה, אמה של זוסקין-פרלמן, רקדנית ושחקנית בתיאטרון גוס"ט: צילומים יפהפיים שלה בכמה מתפקידיה, צילומים עם זוסקין ובתה, כתבות על אודותיה, וכן מכתבים שכתבה לבתו הבכורה של בנימין זוסקין, מנישואיו הראשונים, תמרה זוסקין-פלאט (1921-2014). כמו כן יש באוסף תיעוד של תערוכות, טקסים, ימי עיון והרצאות לזכר בנימין זוסקין שלקחה בהם חלק אלה זוסקין-פרלמן והייתה שותפה בארגונם וביוזמתם.

תערוכה המציגה מבחר מוצגים מקוריים מן האוסף מוצגת בארכיון והמוזיאון לתיאטרון ע"ש ישראל החל מחודש יוני 2021.

מן התערוכה פרנסואז קוריאט:
רטרוספקטיבה, 1978-2019, הארכיון
והמוזיאון לתיאטרון ע"ש ישראל גור,
מאי-נובמבר 2019. צילום: יואב דודקביץ

מן התערוכה פרנסואז קוריאט:
רטרוספקטיבה, 1978-2019, הארכיון
והמוזיאון לתיאטרון ע"ש ישראל גור,
מאי-נובמבר 2019. צילום: שלי אלכסנדר